

Luisterplek 23

Ellecom

De hel van Ellecom

Liberation **ROUTE**

**Een lessenserie voor leerlingen van de bovenbouw van de basisschool
en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.**

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Lessenserie	4
Luisterverhalen	6
Les 1	7
Les 2	9
Les 3	11
Les 4	14
Bijlagen	
1: Achtergrondinformatie WOII	16
2: Dilemmatest	20
3: Literatuur WOII	23
4: Achtergrondinformatie Avegoor	24
5: Werkblad 1	27
6: Werkblad 2	34
7: Antwoorden werkbladen	37
8: Monumenten Ellecom	40
9: Hoe maak je een stergedicht	41
 Bronnen	 42
 Colofon	 43

Inleiding

Deze lessenserie is ontwikkeld in het kader van de Liberation Route.

De Liberation Route volgt het pad dat de geallieerden bewandelden tijdens de bevrijding van Europa. De route begint bij Normandië en loopt via Nijmegen, Arnhem en het zuiden van de Veluwe richting Berlijn. De regio Arnhem, Nijmegen, Zuid-Veluwe speelde aan het einde van de Tweede Wereldoorlog een hoofdrol op het wereldtoneel. De geallieerden startten in september 1944 Operatie Market Garden. Ondanks dat het één van de grootste luchtlandingsoperaties was uit de geschiedenis, is de operatie slechts deels geslaagd. Nijmegen werd bevrijd, maar Arnhem kon door de geallieerden niet worden behouden. Ook de Veluwe wachtte een barre winter. In februari 1945 startte vanuit dit gebied de finale van de bevrijding, Operation Veritable. Deze operatie was de start van het grote Rijnlandoffensief, een veldslag die past in het rijtje van Stalingrad, Normandië en Berlijn. Militairen en burgers waren de deelnemers in de onberekenbare oorlogsroulette die draaide om overleven of sterven, om vreugde en verdriet. Uiteindelijk werd de vrijheid herwonnen.

Veel plekken in Gelderland hebben direct te maken met historische gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Op verschillende plekken zijn in Gelderland langs de Liberation Route gemarkeerde

veldkeien, zogeheten luisterplekken neergezet. In de directe omgeving van deze keien zijn dingen gebeurd die de geschiedenis van de omgeving kleuren. Bij de veldkei is door middel van een hoorspel te horen wat één of meerdere personen bij die plek hebben meegemaakt.

Om ook scholieren te laten beleven wat er in hun directe omgeving zich heeft afgespeeld is deze lessenserie bij een aantal luisterverhalen ontwikkeld. De lessenserie bestaat uit vier lessen. De eerste les is een algemene les over de Tweede Wereldoorlog. De tweede les bestaat uit een bezoek aan een museum in de buurt, namelijk aan het Airborne Museum 'Hartenstein' in Oosterbeek; het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944 – 1945 in Groesbeek; of Markt 12 in Aalten. De derde les zoomt in op één van de luisterplekken en handelt over datgene wat er in de directe omgeving van de leerling gebeurde tijdens de Tweede Wereldoorlog. De vierde les is facultatief: tijdens deze les maken de leerlingen n.a.v. de informatie uit de afgelopen lessen een monument.

Rode draad door de vier lessen in het thema 'Keuzes maken'. In de oorlog hadden de burgers te maken met een onbetrouwbare overheid. Hierdoor werden de mensen aan hun eigen lot overgelaten. Vanuit dat perspectief onderzoeken de leerlingen wat zij zouden doen als ze voor verschillende keuzes komen te staan.

Lessenserie

Doelgroep:

De doelgroep van dit project zijn jongeren tussen 10 en 14 jaar. Het project is geschreven voor leerlingen van groep 7 en 8 van het basisonderwijs en voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Doel:

De doelstellingen van het project zijn:

- De leerlingen kennen de hoofdlijnen van Operatie Market Garden.
- De leerlingen maken kennis met lokale verhalen over de bevrijding.
- De leerlingen ervaren hoe lastig het is om in oorlogstijd keuzes te maken.

De geschiedenismethoden richten zich op het landelijke verhaal over de Tweede Wereldoorlog. Het project rond de Liberation Route vertelt zowel het regionale als het lokale oorlogs- of bevrijdingsverhaal.

Opzet van de lessenserie:

Het project bestaat uit vier lessen en start met het teruggrijpen naar het landelijke verhaal uit de geschiedenismethode. Tijdens de eerste les wordt de kennis

van de leerlingen over de Tweede Wereldoorlog aan de hand van de methode opgefrist. Na deze landelijke introductie zoomen de leerlingen in de volgende lessen steeds verder in op de oorlogsverhalen uit hun eigen omgeving.

De tweede les bestaat uit een bezoek aan een museum. In het Airborne Museum 'Hartenstein', het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944 - 1945, of Markt 12 maken de leerlingen kennis met de regionale geschiedenis in de Tweede Wereldoorlog.

Na dit bezoek volgt de derde les waarin het lokale oorlogsverhaal centraal staat. Op de luisterlocaties van de Liberation Route zijn de plaatselijke verhalen te beluisteren. Na afloop van deze les weten de leerlingen hoe de lokale geschiedenis zich verhoudt ten opzichte van de regionale en landelijke geschiedenis.

In de vierde les verwerken de leerlingen de informatie uit de voorafgaande lessen in een ontwerp voor een oorlogsmonument waarin elementen uit het landelijke, regionale en/of lokale verhaal verbeeld worden. De leerlingen kunnen zich op de website www.liberationroute.nl en/of met een bezoek aan een plaatselijk oorlogsmonument laten inspireren door het bekijken van bestaande monumenten.

Opbouw in schema:

Les	Focus	Onderwerp	Lesmateriaal
1: introductie	Landelijk	Tweede Wereldoorlog	Lesmethode geschiedenis / www.liberationroute.nl
2: museumbezoek	Regionaal	De bevrijding	Educatie museum
3: verdieping	Lokaal	Verhaal bij luisterplek	www.liberationroute.nl
4: verwerking	Kunstzinnig	Monumenten	www.liberationroute.nl

Kerdoelen

De lessen sluiten aan bij de volgende kerndoelen:

Mondelinge taalvaardigheid:

- 1** De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.
- 2** De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.
- 4** De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.
- 6** De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het lezen van school- en studieteksten en andere instructieve teksten, en bij systematisch geordende bronnen, waaronder digitale bronnen.
- 7** De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten.
- 8** De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur.
- 9** De leerlingen krijgen plezier in het lezen en schrijven van voor hen bestemde verhalen, gedichten en informatieve teksten.

Oriëntatie op jezelf en de wereld:

- 51** De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
- 52** De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van het volgende tijdvak: wereldoorlogen en Holocaust.

- 53** De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Kunstzinnige oriëntatie:

- 54** De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- 55** De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
- 56** De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Kosten

De lessenserie is gratis te downloaden van

www.liberationroute.nl

Voor het bezoek aan het museum is wel entreegeld verschuldigd.

Spreiding lessen:

De activiteiten zijn door de leerkracht zelf in te delen. Alleen voor het museumbezoek dient een afspraak gemaakt te worden.

Dat kan met:

 Airborne Museum 'Hartenstein' te Oosterbeek
E-mail: boekingen@airbornemuseum.nl
Telefoon: 026-3337710

 Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944 - 1945 te Groesbeek
E-mail: info@bevrijdingsmuseum.nl
Telefoon: 024-3974404

 Markt 12 te Aalten:
Telefoon: 0543-471797

Luisterverhalen

Bij deze lessenserie zijn diverse luisterverhalen geselecteerd. De verhalen van die plekken zijn te beluisteren via de website www.liberationroute.nl.

De geselecteerde verhalen kunt u vinden door bij 'Ontdek de geschiedenis' te klikken op 'luisterverhalen'.

Om te zien welke lespakketen er zijn ontwikkelt gaat u naar www.liberationroute.nl/educatie.

Algemene les over de Tweede Wereldoorlog

De geschiedenismethode behandelt de Tweede

Wereldoorlog. Een aanvulling hierop is deze les waarin de vraag centraal staat: Wat zou jij doen?

Duur:

Activiteit 1: 15 minuten

Activiteit 2: 40 minuten

Voorbereiden:

- U behandelt de Tweede Wereldoorlog via de geschiedenismethode.
- U leest de achtergrondinformatie over de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Zie bijlage 1.

Benodigheden:

- Papier en pen.
- Kopieën van de dilemmatest (bijlage 2)

Activiteit 1.

U heeft het landelijke verhaal over de oorlog in Nederland aan de hand van de geschiedenismethode behandeld. Maak eventueel gebruik van deel 1 van bijlage 1 naast uw geschiedenismethode. Nu komt u hierop terug. Bespreek met de leerlingen wat ze al weten over de Tweede Wereldoorlog. Hiervoor maakt u samen met de leerlingen een woordweb en stuurt het gesprek zo dat de volgende onderwerpen aan bod komen: Hoe kon de oorlog ontstaan; van wanneer tot wanneer was de oorlog; fascisme van Hitler; Jodenvervolging; het verzet; de NSB; Slag om Arnhem (Operatie Market Garden).

Activiteit 2.

In deze activiteit onderzoekt u met de leerlingen de rol van de overheid bij de veiligheid van burgers en wat je doet als je niet meer bij die overheid terecht kunt. Lees van te voren deel 2 van bijlage 1.

Inleiding:

U legt de leerlingen de volgende vraag voor.

- 1** Je bent op weg naar huis en al laat. Je had je moeder beloofd op tijd thuis te zijn voor het eten. Je ziet een jongetje rennen en struikelen op de grond. Hij blijft liggen en huilt.

Wat doe je?

- a** Je stopt en probeert het jongetje te helpen. Dan maar te laat en misschien een boze moeder.
- b** Je denkt: 'ik mag niet te laat komen' en je fietst door.
- c** Je rent naar het dichtstbijzijnde huis, en hoopt dat iemand thuis is om te helpen.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

U vraagt: wie kiest er voor antwoord a? En vraagt een leerling waarom die hiervoor kiest. Dit doet u bij ieder mogelijk antwoord. Bij de kinderen die kiezen voor antwoord c benadrukt u dat deze kinderen ervoor kiezen om hulp te zoeken.

U legt de kinderen een volgende vraag voor:

- 2** Je loopt op straat. Je ziet hoe een jongen een vrouw omver duwt en haar handtas afpakt. De vrouw gilt: 'Houd de dief! De jongen rent met de handtas jouw kant op.

Wat doe je?

- a** Je gaat in de weg staan van de dief.
- b** Je belt het alarmnummer 112.
- c** Je loopt gauw de andere kant op.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

Wederom vraagt u wie voor welk antwoord kiest en waarom. Bij antwoord b benadrukt u dat deze kinderen hulp zoeken bij mensen die in dienst zijn van onze overheid: namelijk de politie.

U bespreekt met de leerlingen dat we in geval van nood hulp krijgen van onze overheid. We gaan er vanuit dat die ons wel zal helpen. U vraagt de leerlingen op welke manier de overheid voor het welzijn van de mensen zorgt.

Dan bespreekt u met de leerlingen hoe dat voor de Nederlanders was in oorlogstijd. In oorlogstijd namen de Duitsers de macht over in ons land. De Duitse bezettingsmacht bepaalde de regels zonder overleg met de burgers. De Nederlanders moesten zich steeds meer aanpassen aan dat wat de bezetter wilde. Ook al ging dat ten koste van hun eigen of andermans veiligheid. Ineens waren gezagdragers niet meer de mensen die je hielpen, maar waren het mensen voor wie je bang was. Hoe moet je daarmee omgaan? De mensen reageerden daar verschillend op.

De meeste mensen in de oorlog kozen niet voor actief verzet tegen de Duitsers en hun anti-joodse maatregelen. Bespreek met de leerlingen waarom mensen dat niet deden. Er zijn meerdere redenen te bedenken. Ze waren bang en dachten dat het toch niet zou uitmaken of ze wel of niet wat deden. De eerste maatregelen die de Duitsers namen waren nog niet zo erg voor de joden. En sommige maatregelen vonden ze wel goed voor Nederland. Of ze probeerden het leven van voor de oorlog zo goed en zo kwaad als het ging voort te zetten.

Toch waren er ook mensen die op hun eigen manier in verzet gingen. Mensen pleegden grote daden van verzet maar ook kleine. Er waren mensen die niet reageerden op de oproep van Duitsers om zich te melden. Er waren mensen die stiekem kranten drukten; of mensen die onderdak boden aan joden, mensen uit het verzet of aan

jonge mannen die niet voor de Duitsers wilden werken. Er waren verzetsgroepen actief. Een voorbeeld van verzet is de Februaristaking in 1941 toen duizenden mensen het werk neerlegden als protest tegen de Jodenvervolging. Deze staking werd door de Duitsers met geweld neergeslagen. Alle verzetsdaden deden mensen met gevaar voor eigen leven. Waarom zouden deze mensen dat gedaan hebben?

Maar niet iedereen was tegen de bezetter. Er waren ook mensen die ervoor kozen de bezetter te helpen. Waarom steunden deze mensen de bezetter? Ook hier zijn veel verschillende redenen voor te bedenken. De mensen geloofden bijvoorbeeld dat Hitler ervoor zou kunnen zorgen dat er minder armoede en meer werk zou zijn. En dat het voor hen beter zou worden.

Zo maakte iedereen in de oorlog een andere keuze.

Kern:

De leerlingen maken nu de dilemmatest uit bijlage 2. Door het maken van de dilemmatest gaan de leerlingen nadenken over wat zij zelf in bepaalde situaties zouden doen.

Afsluiting:

U bespreekt met de leerlingen de resultaten van de dilemmatest.

Waarom kiest de één voor het ene antwoord en de ander voor wat anders?

Bezoek museum

Deze les is facultatief. Om een zo compleet mogelijk beeld te geven van de Tweede Wereldoorlog bezoekt u met de leerlingen een museum in de buurt. Hier bekijken de leerlingen vanuit een regionale invalshoek de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het museumbezoek zoomt in op de regionale gebeurtenissen en plaatst de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog in hun eigen omgeving in een context en is daarmee een voorbereiding op les 3 waarin de leerlingen het verhaal uit hun eigen gemeente leren kennen.

Afhankelijk van het onderwerp en de locatie van de luisterplek, kiest de leerkracht een museum in de buurt. De oorlogsmusea zijn in Oosterbeek: Airborne Museum 'Hartenstein'; in Groesbeek: het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945; of in Aalten: Markt 12. In ieder museum is educatief materiaal van het museum aanwezig.

Het museumbezoek duurt - zonder de heen en terugreis - anderhalf uur.

Voorbereiding:

- Museum naar keuze inlichten over uw komst
- Vervoer regelen (bus of ouders die willen rijden)

Wat kunt u verwachten van het bezoek aan het museum?

Het Airborne Museum 'Hartenstein' in Oosterbeek: Koffers vol verhalen

Het Airborne Museum 'Hartenstein' is gehuisvest in het voormalig hoofdkwartier van de Britten tijdens de Slag om Arnhem (Operatie Market Garden). De tentoonstelling belicht de gebeurtenissen van september 1944. In de presentatie komen verhalen tot leven van zowel de Britse, Poolse en Duitse militairen, als die van de burgers. Om leerlingen mee te laten beleven wat de mensen in die tijd meemaakten is het Koffertjesproject ontwikkeld. Voor dit project maakt u alleen gebruik van de les in het museum. Als voorbereiding behandelt u les 1 in deze lesbrief. En als vervolg op het museumbezoek geeft u les 3 aan uw leerlingen. Vóór het museumbezoek ontvangt de docent een uitgebreide handleiding voor in de klas. Daarin vindt u lessuggesties voor zowel voor als na uw bezoek aan het museum en beknopte informatie over de Slag om Arnhem. In het museum verzorgt een museummedewerker een interactieve inleiding over de Slag om Arnhem. Vervolgens gaan de leerlingen op onderzoek uit. De leerlingen krijgen per twee een koffertje mee. In elk koffertje zit een verhaal van een kind of een militair uit 1944, zoekopdrachten en aanwijzingen. De docent krijgt informatie mee om het bezoek in de klas nog eens na te bespreken.

Voor een afspraak neemt u contact op met:

E-mail: boekingen@airbornemuseum.nl

Telefoon: 026-3337710

Adres: Utrechtseweg 232, 6862 AZ

Oosterbeek

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945:

In het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 ligt midden in het luchtlandingsgebied van september 1944 (Operatie Market Garden). Een schitterend landschap met heuvels en bossen. In de vaste tentoonstelling worden thema's over WOII en de bevrijding helder en informatief belicht aan de hand van foto's, objecten, tekst, diorama's en verschillende belevingsmomenten. Zo zijn er bijvoorbeeld typische jaren '40 geuren, filmbeelden, geluidsfragmenten, een nagebouwde schuilkelder tijdens een bombardement en de gereconstrueerde cel van Titus Brandsma. Een tolerantietest en dilemmaspel nodigen uit tot zelfonderzoek. De leerling die het Bevrijdingsmuseum bezoekt, stapt in de tijd van toen. Hij/zij hoort, ziet, voelt en ruikt de geschiedenis. Het museum is een inspirerende leeromgeving. De inhoud is zijn toegesneden op de geldende kerndoelen en eindtermen. De basis van elk programma is de vaste presentatie. Er is ruimte voor kennisoverdracht, actieve kennisverwerving en er zijn inlevingsmomenten. Een gids of museumcoach begeleidt de schoolbezoeken. Deze verzorgt de ontvangst, geeft een korte inleiding en toont een mooi introductiefilmpje naar keuze. Vervolgens gaan de leerlingen met de museumopdrachten aan de slag; ze kunnen daarbij terugvallen op de steun van de coach. In de Erekoepel kunnen de leerlingen ter afsluiting een wens, slogan of mening bedenken en deze in de vrijheidsboom hangen.

Voor een afspraak neemt u contact op via:

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945

Telefoonnummer: 024-3974404

E-mail: info@bevrijdingsmuseum.nl

Adres: Wylerbaan 4, 6561 KR Groesbeek

Markt 12:

In de Tweede Wereldoorlog was Markt 12 een woonhuis van een gewone Aaltense familie. Een kamer in dit huis was in beslag genomen door een Duitse Ortskommandant, terwijl er elders in huis onderduikers verbleven. De tentoonstelling in Markt 12 laat zien dat iedere situatie mensen vraagt om keuzes te maken, ongeacht uit welk land je komt of welk geloof je hebt: of je nu Nederlander of Duitser bent; of je nu Christen of Jood bent. In oorlogstijd worden sommige bevolkingsgroepen van hun keuzevrijheid beroofd en lijken voor anderen de keuzes soms heel zwart-wit, maar niets is minder waar. In Markt 12 duik je in de verhalen van verschillende mensen die verschillende keuzes hebben gemaakt: Duitsers en Nederlanders. Leerlingen onderzoeken in groepjes de verschillende keuzes van mensen, die in het museum voorkomen. Elk groepje zoekt uit wat één persoon deed (welke keuze hij/zij maakte), wat de omstandigheden waren die leidden tot deze keuze en wat de gevolgen waren voor henzelf en anderen. (www.markt12.nl)

Voor een afspraak neemt u contact op via:

Telefoonnummer: 0543-47 17 97

Adres: Markt 14, 7121 CS Aalten

'De hel van Ellecom'

In deze les staat het lokale verhaal van de Tweede Wereldoorlog centraal. In 1941 namen de Duitsers het landgoed 'Avegoor' als opleidingsschool voor de Nederlandse SS'ers in gebruik. In groepen van honderd man kregen de SS'ers theorielessen en schietoefeningen. Op 3 september 1942 haalden de Duitsers een groep van 139 joodse mannen naar Ellecom. Zij werden gehuisvest in een oude, geblindeerde villa, 'Irene' geheten, door de Duitsers 'Kamp Palestina' genoemd, aan de Zutphensestraat. Zij moesten bij het landgoed een sportveld aanleggen. Als gevolg van de erbarmelijke omstandigheden waarin ze moesten werken, kwamen drie joodse mannen om het leven. Na elf weken zat het werk erop. Daarna moesten ze naar het kamp Westerbork. Het gemiddelde gewicht van de mannen bedroeg slechts 35 kilogram. In het Drentse kamp overleden nog eens twaalf man. De overige mannen werden na drie maanden overgebracht naar vernietigingskampen. Slechts 33 van hen hebben de oorlog overleefd.

Doel

- De leerlingen realiseren zich dat achter plekken in hun omgeving verschillende verhalen schuil gaan.
- De leerlingen leren het verhaal kennen van de joodse dwangarbeiders in Ellecom.
- De leerlingen leren wat herdenken betekent.

Werkwijze

Activiteit 1 - Het verhaal van ons klaslokaal, Klassikaal

Activiteit 2 - Luisteren in de klas / maken werkblad,

Klassikaal / in tweetallen

Activiteit 3 - Wandelen langs het verhaal van Avegoor,

Klassikaal / groepjes / in tweetallen

Duur

Activiteit 1 – 15 minuten

Activiteit 2 – 40 minuten

Activiteit 3 – 30 minuten (zonder reistijd)

Activiteit 1: Het verhaal van ons klaslokaal

De leerlingen realiseren zich dat achter plekken in hun omgeving verschillende verhalen schuil gaan.

Werkwijze

Klassikaal

Duur

15 minuten

Vorbereiding

- Bedenk een verhaal over een recente gebeurtenis in het klaslokaal.
- Neem een foto mee van een plek die belangrijk voor u is. Bijvoorbeeld een plek in uw huis, tuin, een vakantiebestemming of een plek van vroeger.
- Bedenk het verhaal achter deze plek: wat maakt deze plek bijzonder, welke herinneringen heeft u aan de plek?

Benodigdheden

- Foto van een belangrijke plek.

Inleiding

Het verhaal van ons klaslokaal

Vertel een verhaal over een recente gebeurtenis in het klaslokaal. "Weten jullie nog dat ..." of "Niet zo lang geleden gebeurde in dit klaslokaal ..." Als u het verhaal verteld heeft, vraagt u de leerlingen:

Wie van jullie kan een ander verhaal vertellen over iets dat in dit klaslokaal is gebeurd?

Laat enkele leerlingen een verhaal over het klaslokaal vertellen. Tijdens dit gesprek over gebeurtenissen in het klaslokaal mogen leerlingen elkaar aanvullen. Iedereen onthoudt immers andere aspecten van een gebeurtenis. Hoeveel verhalen zijn er nu over ons klaslokaal verteld? Zijn dat alle verhalen die je over dit klaslokaal kunt vertellen?

Hoeveel verhalen zullen er in totaal over dit klaslokaal te

vertellen zijn? Denk aan: vorig jaar zaten er andere kinderen in dit lokaal. Zij hebben andere verhalen te vertellen. Twee, drie, vier, tien, twintig jaar geleden zaten er andere kinderen in dit klaslokaal. Iedere dag opnieuw gebeurt er iets anders in het klaslokaal. Kom samen met de leerlingen tot de conclusie dat er ontelbaar veel verhalen te vertellen zijn over dit klaslokaal.

Op dezelfde manier zijn veel verhalen te vertellen over alle andere lokalen van de school, over de hal, over het schoolplein,... Over alle plekken in hun omgeving zijn veel verhalen te vertellen. Wat moeten we met al die verhalen? Zijn alle verhalen even belangrijk? Wat is de meerwaarde van verhalen?

Leg dit uit aan de hand van een voorbeeld:

Laat de foto van een voor u belangrijke plek aan de leerlingen zien. Wat zie je op de foto? De leerlingen beschrijven wat ze op de foto zien. Noteer de beschrijvingen van de leerlingen op het bord. Vertel het verhaal achter de plek op de foto: wat maakt deze plek bijzonder, welke herinneringen heeft u aan de plek? Vraag de leerlingen te beschrijven waaraan ze denken als ze de plek op de foto zien. Voeg de beschrijvingen toe aan de lijst op het bord. De oorspronkelijke lijst met beschrijvingen wordt langer: het verhaal heeft meer betekenis aan de plek gegeven. Is de plek op de foto veranderd voor de leerlingen?

Als je het verhaal achter een plek kent, krijgt de plek een andere betekenis. Je herinnering aan een plek maakt dat een plek belangrijk wordt.

Activiteit 2: Luisterverhaal

De leerlingen luisteren naar het verhaal van de luisterplek in hun directe omgeving en leren meer over dat wat er in hun buurt is gebeurd tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Voorbereiden

■ Downloaden luisterverhaal via

www.liberationroute.nl

Klik op 'Ontdek de geschiedenis' en vervolgens op 'luisterplekken'.

Via deze webpagina kunt u het verhaal opzoeken, beluisteren en in mp3-formaat downloaden. Het bestand is te vinden bij 'media'. Het verhaal is eveneens te beluisteren via de app: www.liberationroute.nl/app.

■ Lezen achtergrondinformatie luisterverhaal (bijlage 4).

■ Kopiëren werkblad 1.

Benodigheden

■ Computer (of digibord) met luidsprekers waar vanaf het luisterverhaal is af te spelen.

■ Kopieën werkblad 1.

Inleiding

U komt terug op de vorige lessen. Wat is er gebeurd in de Tweede Wereldoorlog, wat hebben ze geleerd van het bezoek aan het museum. Vervolgens herinnert u de leerlingen aan de vorige activiteit waarbij duidelijk werd dat iedere plek meerdere verhalen kent. Ook in hun eigen omgeving is tijdens de Tweede Wereldoorlog veel gebeurd. Misschien hebben de leerlingen daar wel eens iets over gehoord van hun ouders of grootouders. Praat er met de leerlingen over. Dan vertelt u over landgoed Avegoor en vraagt de leerlingen wat die plek voor hun betekent. Zijn ze er wel eens geweest? Hebben ze daar of op de sportvelden wel eens gespeeld? Dan vertelt u dat er op die plek in de Tweede Wereldoorlog ook van alles is gebeurd. En dat ze gaan luisteren naar het luisterverhaal dat zich op die plek afspeelt in de Tweede Wereldoorlog.

U leidt het luisterverhaal als volgt in:

'Jullie gaan luisteren naar een verhaal dat zich heeft afgespeeld in 1942. Tijdens de oorlog namen de Duitsers het landgoed Avegoor in beslag. Ze richtten hier een trainingskamp op voor Nederlandse jongens die bij een speciale eenheid van de Duitsers wilden werken, de SS. De jongens leerden hier hoe je als soldaat moest denken; ze

kregen schietles en om sterk te worden deden ze veel aan sport. Daarvoor moesten er sportvelden komen. De Duitsers lieten gevangengenomen joden deze velden aanleggen. In het luisterverhaal vertelt de joodse jongen Ben hoe dat was.'

Kern

U bespreekt na het luisteren het verhaal.

Hoe was het voor Ben om in Ellecom aan te komen?

Hij had gehoord van de kampen maar verwachtte niet op zo'n mooi landgoed te komen.

Hoe noemden de Duitsers de landgoed Avegoor?

Palestina.

Waar moesten de joodse mannen slapen?

Huize Irene.

Voor wie was Ben echt bang?

De Duitse soldaten vielen nog mee, de Nederlandse bewakers waren de 'echte klootzakken' en bang waren de mannen vooral voor de Nederlandse SS-soldaten.

Waarom was hij bang voor hen?

Ze treiterden en sloegen.

Wat bedoelt Ben met de hel van Ellecom?

Door de verschrikkelijke dingen die Ben meemaakte op landgoed Avegoor, is Avegoor voor hem de hel.

Vervolgens deelt u werkblad 1 uit. Deze gaan de leerlingen in tweetallen maken zodat ze met elkaar kunnen overleggen.

Afsluiting

Bespreken werkblad Avegoor.

Activiteit 3: Bezoek luisterplek en de andere plekken uit het verhaal van Avegoor

De leerlingen lopen langs de route waar verschillende plekken herinneren aan het verhaal van de joodse dwangarbeiders in Ellecom.

Vorbereiding

- Organiseren van genoeg begeleiding.
- Kopiëren werkblad 2.

Benodigheden

- Kopieën werkblad 2.
- Harde ondergrond om op te schrijven.
- Potloden.

Wandeling

De wandelroute begint op de ventweg naast de Zutphensestraatweg nummer 47/49. Er zijn een paar gevaarlijke punten (een onbewaakte spoorwegovergang, een drukke weg). Daarom leent de route zich er het beste voor om deze in kleine groepjes af te leggen. Zorg voor voldoende begeleiding en splits de groep eventueel op. Laat de leerlingen in tweetallen samenwerken.

Afsluiting

In de klas praat u met de leerlingen na. Welke plek heeft de meeste indruk gemaakt?

Maak een monument

De leerlingen maken een monument om personen uit het verhaal van de luisterplek te herdenken.

mo·nu·ment het; o -en 1 iets dat opzettelijk bestemd is om de herinnering aan iem of iets te bewaren; gedenkteken
2 gebouw, terrein enz., van algemeen belang vanwege schoonheid, wetenschappelijke waarde enz.

Werkwijze

Klassikaal en individueel

Duur

60 minuten

Voorbereiding

- Verzamelen van 37 stenen / keien (groot genoeg voor een lettergreep / woord). Deze kunt u kopen in tuincentra of u vraagt uw leerlingen grote stenen uit hun eigen tuin mee te nemen.
- Een plek binnen of buiten klaarmaken waar de 'monumenten van stenen' straks een plek krijgen.
- U maakt van karton een mal voor een 'stergedicht'. Dit doet u door uit karton twee even grote gelijkzijdige driehoeken te snijden en deze op elkaar te plakken. Zo ontstaat de vorm van een davidster. U snijdt vanaf drie centimeter van de buitenkant van de ster het midden eruit. U houdt een rand over van drie centimeter. Het uitgesneden midden dient straks als mal om de stenen in te leggen.
- Een andere mogelijkheid is om met behulp van deze mal een ondergrond te maken van gekleurde fimoklei; de leerlingen kunnen de stenen dan in zachtblijvende de klei drukken.
- Lezen bijlage 8 over de achtergrond van de Ellecomse monumenten.
- Lezen bijlage 9 'stergedicht maken'.

Benodigheden

- Stenen.
- Fimoklei.
- Verschillende kleuren verf.
- Kwasten.
- Verfbakjes.

Inleiding

Een monument is een standbeeld, gedenksteen of kunstwerk dat is gemaakt om te herinneren aan een persoon of aan een belangrijke gebeurtenis. Ook vanwege de Tweede Wereldoorlog zijn veel monumenten gemaakt. Bijvoorbeeld het Nationaal Monument op de Dam in Amsterdam waar op 4 mei ieder jaar de oorlogsdoden herdacht worden. Op de website www.liberationroute.nl staan een aantal oorlogsmonumenten in de omgeving vermeld.

U bespreekt met de leerlingen of zij in hun directe omgeving een monument weten (bijvoorbeeld: gedenksteen, standbeeld, kunstwerk, soms zijn er van die plekken langs de weg waar mensen bloemen neerleggen omdat daar iemand verongelukt is). Tijdens de vorige les hebben de Ellecomse oorlogsmonumenten gezien (in bijlage 8 staan daarvan foto's afgebeeld en vindt u meer informatie over de achtergrond van deze monumenten). U vraagt de leerlingen waarom deze monumenten er zijn. Waarom we herinneren. Vinden ze dat belangrijk? Vinden de leerlingen dat het herdenken moet stoppen? Waarom wel of niet? Hoelang denken de leerlingen door te gaan met het herdenken van de oorlog? Zullen we dat over 50 jaar nog doen?

Kern

U komt terug op de vorige lessen. Tijdens de vorige lessen hebben de leerlingen gezien dat stenen werden gebruikt om een overledene te eren en te herdenken. In deze les gaan de leerlingen zelf een monument maken. Hier gebruiken ze grote stenen voor. Eerst maken u samen met ze een 'stergedicht'. Hoe u zo'n gedicht kan maken staat in bijlage 9. De inhoud van het stergedicht gaat over datgene wat ze in de afgelopen lessen hebben ervaren. Als het gedicht klaar is, verdeelt u over de klas de 37 stenen. Op iedere steen schilderen de leerlingen een lettergreep. Het is mooi als ze voor iedere regel een andere kleur gebruiken!

Afsluiting

Als de stenen opgedroogd zijn, legt u samen met de leerlingen de stenen mooi strak naast en onder elkaar op een speciaal daarvoor gereserveerde plek. U gebruikt hiervoor de kartonnen mal (of de stervormige ondergrond van fimoklei) zodat de stenen in een stervorm komen te liggen.

U reflecteert met de leerlingen: hoe zie je in het werkstuk terug wat of wie er wordt herdacht?

Tweede Wereldoorlog

Wat er aan vooraf ging

In de jaren dertig van de 20e eeuw was er wereldwijd veel armoede. Door een economische crisis waren veel mensen werkloos en arm. Vooral de mensen in Duitsland hadden het zwaar te verduren. Omdat Duitsland de Eerste Wereldoorlog had verloren moest het land veel geld (herstelbetalingen) betalen aan de landen die deze oorlog hadden gewonnen. Veel Duitse mensen waren arm, werkloos en ontevreden. Adolf Hitler werd de leider van de Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiders Partij (NSDAP). Hij vertelde de Duitsers dat hij van Duitsland weer een machtig land zou maken. Steeds meer mensen geloofden hem en zo werd zijn macht en de macht van zijn partij steeds groter.

Hitler aan de macht

In 1933 kwam Adolf Hitler met de NSDAP in Duitsland aan de macht. Hitler wilde van Duitsland het machtigste land van Europa maken. Eerst richtte hij zijn pijlen op Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en Polen, vervolgens wilde hij Duitslands grote tegenstander in West-Europa uitschakelen: Frankrijk. In de aanval op Frankrijk zouden ook Nederland en België worden bezet. Voor Hitler waren niet alle mensen gelijk. De NSDAP propageerde Jodenhaat. Hij vond het Arische of Germaanse ras beter dan de rest. Hij vond bijvoorbeeld joden, zigeuners en mensen met een niet blanke huidskleur minder waard.

Aanval op Nederland

Op vrijdagochtend 10 mei 1940 werden veel Nederlanders wakker van het gebrom van vliegtuigen, ontplofende bommen en het geratel van tanks. Duitse soldaten waren de grens over getrokken. De oorlog was begonnen. De Nederlandse soldaten probeerden de Duitsers tegen te houden langs de verdedigingslinies. Zo'n linie was de

Grebbelinie, een waterlinie die loopt van Rhenen tot Spakenburg, tussen de Utrechtse heuvelrug en de Veluwe.

Capitulatie Nederland

Het Nederlandse leger was veel te zwak om de Duitse aanval te kunnen afslaan. De Nederlanders waren niet goed voorbereid, ze hadden verouderd materieel, terwijl het Duitse leger allemaal nieuw en modern wapentuig had om mee te vechten. Nadat de Duitse luchtmacht op 14 mei 1940 het centrum van Rotterdam had gebombardeerd, en andere steden hetzelfde lot wachtte, besloot de Nederlandse legerleiding te capituleren. De regering en de koningin waren toen al uitgeweken naar Engeland.

Bezetting Nederland

Aanvankelijk leek de bezetting mee te vallen, maar al snel werd duidelijk wat onvrijheid betekende. Nederlandse mannen werden gedwongen in Duitse fabrieken te werken. Gaandeweg werden mensen zonder vorm van proces opgesloten in gevangenissen en concentratiekampen. Het eten ging op de bon. 's Avonds moest iedereen binnen blijven en de ramen verduisteren. Omdat de aanvoer van grondstoffen een probleem was, namen de Duitsers alles mee wat voor hen bruikbaar was. Omdat ze bijvoorbeeld het rubber van de fietsbanden nodig hadden, fietsten de mensen op houten banden. Het brons van de kerkklokken gebruikten ze om munitie van te maken. Het gelui van klokken hoorde je niet meer.

Jodenvervolging

Vooral joden werden vervolgd. De joden kregen al snel te maken met steeds minder rechten: ze mochten niet meer overal komen. Ze moesten een Jodenster dragen zodat iedereen kon zien dat ze joden waren. Op hun

persoonsbewijs werd een grote J gestempeld. Ze moesten bij elkaar gaan wonen in bepaalde wijken. De Duitse bezetter transporteerde meer dan 100.000 joodse mannen, vrouwen en kinderen in goederentreinen vanuit Nederland naar concentratiekampen, waar de meesten werden vermoord.

De Duitsers werden in Nederland bijgestaan door leden van de Nationaal- Socialistische Beweging (NSB) die een vergelijkbare ideologie hadden, en door meelopers en profiteurs. Aan de andere kant stond het verzet, dat vooral tegen het einde van de oorlog aanhang kreeg. Het grootste deel van de bevolking was anti-Duits maar passief.

De slag om Arnhem

Toen in de zomer van 1944 grote delen van Frankrijk en België bevrijd waren, begon de geallieerde opmars naar het noorden. Het plan was om in één keer alle bruggen over de grote rivieren de Maas, de Waal en de Rijn te veroveren, en dan door te trekken naar het IJsselmeer. Dit plan had de codenaam 'Operation Market Garden'. Op een zomerse dag, 18 september 1944, landden Engelse parachutisten op de Ginkelse hei bij Ede, en bij Wolfheze en Heesum. De sterke Duitse legermacht die op dat moment toevallig met tanks en pantserwagens in de buurt van Arnhem was, hadden ze niet verwacht. Een kleine groep van zevenhonderdvijftig soldaten, onder leiding van luitenant-kolonel John Frost, bereikte onderlangs de Rijn de Rijnbrug. Omdat hulp van de grondtroepen uit de richting van Nijmegen uitbleef, en de rest van de divisie niet verder kwam dan de buitenwijken van Arnhem, moesten de mannen van John Frost na vier dagen de strijd opgeven. Ze gaven zich over aan de Duitsers. Na enkele dagen hevige strijd moesten ook de Engelsen, die niet verder dan Oosterbeek en de buitenwijken van Arnhem waren gekomen, zich overgeven. Ze zochten 's nachts over de Rijn bij Driel een veilig heenkomen. Operatie Market Garden was mislukt.

Evacueren

Als gevolg van de gevechten van Operatie Market Garden moesten de inwoners in de omtrek van Arnhem huis en haard verlaten. De Duitsers waren bang dat de bevolking de geallieerde troepen zou helpen en sommeerde de bewoners te vertrekken. Ook waren deze gebieden te gevaarlijk voor de burgers omdat er zwaar gevochten werd. De inwoners namen mee wat ze mee konden nemen, maar moesten heel veel spullen onbeheerd achterlaten. De mensen die boven de Rijn woonden, gingen naar het noorden. Beneden de Rijn werden de burgers geëvacueerd door de geallieerden. Hier vertrokken de bewoners naar het zuiden van het land, naar bevrijd gebied.

Hongerwinter

Het noorden en westen van Nederland kreeg te maken met de Hongerwinter. Door extreem voedselgebrek verzwakte de bevolking en kwamen enkele tienduizenden mensen om. In mei 1945 lukte het om de rest van Nederland te bevrijden.

Vrede

De vredesonderhandelingen waren in hotel 'de Wereld' in Wageningen. Hier tekende in mei 1945 de Duitse commandant de overgave in aanwezigheid van Prins Bernard. De wederopbouw kon beginnen.

Het verzet tegen een onbetrouwbare overheid in oorlogstijd

De Nederlandse regering verbleef vanaf mei 1940 in Londen in ballingschap. In Nederland namen de Duitsers de macht over en Hitler benoemde functionarissen die het bestuur van Nederland moesten leiden. Nederland moest steeds meer gaan lijken op het Duitsland dat Hitler wenste.

Nederland werd eigenlijk een provincie van Duitsland. Een van de eerste maatregelen was dat de klok gelijk werd gezet met de tijd in Berlijn. De hoogste gezagsdrager van het Duitse bestuur in Nederland, was de Oostenrijkse nationaalsocialist Seyss-Inquart. Hij was Rijkscommissaris en stond rechtstreeks onder Hitler. Verder werd Nederland ook nog bestuurd door 1500 bestuursambtenaren. Zij oefenden toezicht uit en gaven bevelen die door de Nederlandse ambtenaren moesten worden uitgevoerd.

Onder Duits gezag

Aanvankelijk was er weinig verzet tegen de Duitse overheersing. De Nederlandse bevolking hoopte het leven van voor de oorlog te kunnen voortzetten. En in het begin voerden de Duitsers nog milde maatregelen in. De Duitsers wilden dat steeds meer mensen nationaalsocialistisch werden. Ze maakten propaganda voor het nationaalsocialisme d.m.v. affiches, kranten, radio-uitzendingen en voorprogramma's in bioscopen. De Eerste en de Tweede Kamer werden uitgeschakeld en politieke partijen mochten niet meer bestaan. Gaandeweg beheersten de Duitsers steeds meer onderdelen van de Nederlandse samenleving. De politie moest de Duitse bezettingsmacht dienen. De rechtspraak kwam steeds meer in handen van de bezetter. Door al deze maatregelen begon het verzet van de Nederlanders te groeien. Met kleine acties werd er geprotesteerd en verzet gepleegd

tegen de Duitsers. Er kwamen verzetsblaadjes en stakingen. Maar over het algemeen ging het dagelijks leven van de Nederlanders vrij rustig door. Mensen gingen naar de film en de kinderen naar school. Mensen gingen dagjes uit, ze vierden Sinterklaas met cadeautjes en er was genoeg te eten.

Geleidelijk buitensluiten van joden

Als een sluipend gif begonnen de Duitsers vanaf het begin van de oorlog met anti-joodse maatregelen. Relatief 'kleine' maatregelen die in het Nederland van toen nauwelijks opvielen. Al na twee maanden na het begin van de oorlog mochten de joden niet meer meewerken aan de luchtbescherming. In september 1940 mochten overheidsdiensten geen joden meer aannemen. Vervolgens moesten de joden zich - zogenaamd voor hun eigen veiligheid - laten registreren. Stap voor stap werden de joden steeds verder geïsoleerd. Omdat het zo geleidelijk ging, wekte het weinig reactie op van de burgers.

Februaristaking 1941

Vanaf 1941 werden de anti-joodse maatregelen van de Duitsers grimmiger. In Amsterdam woonden veel joden. Als reactie op een razzia in de Amsterdamse Jodenwijk, legden Amsterdamse trambestuurders en arbeiders in februari 1941 het werk neer. Deze staking breidde zich uit tot Haarlem, de Zaanstreek en Utrecht. Met geweld braken de Duitsers deze staking. Er vielen doden en gewonden. Uit angst voor het geweld gingen de mensen weer aan het werk. Er volgden represailles van de Duitsers. Een aantal mensen die hadden meegedaan aan de staking werden doodgeschoten en de steden die mee hadden gedaan aan de staking moesten hoge boetes betalen. De Duitsers lieten hun masker vallen en gingen steeds opener over tot Jodenvervolgung.

Groeiend verzet tegen het nieuwe gezag

In de provincie woonden minder joden dan in de Randstad dus hier vielen de anti-joodse maatregelen minder op en was er aanvankelijk minder reden tot verzet. Vanaf 1943, toen mensen moesten gaan werken in Duitsland, veranderde het dagelijks leven van de Nederlanders drastisch. Steeds meer mensen weigerden zich aan te passen aan de oorlogsomstandigheden en samen te werken met de bezetters. De anti-Duitse stemming nam toe. Hoe meer het verzet groeide, hoe harder de Duitsers reageerden. Ze gingen steeds strenger controleren en wilden steeds meer groeperingen in de Nederlandse samenleving beheersen. Zo moesten kunstenaars lid worden van de nationaal-socialistische Kultuurkamer. De omroeporganisaties werden vervangen door één Rijksradio: De Nederlandse Omroep. Alle vakverenigingen gingen op in het Nederlandse Arbeidersfront. De NSB werd de enige politieke partij die was toegestaan.

Doe de dilemmatest:

- 1** Je bent op weg naar school. Je bent een beetje zenuwachtig: je moet zo een spreekbeurt houden. Vlak voor je rijdt een klein meisje met haar fiets tegen een stilstaande auto. Ze huilt vreselijk, en haar fiets is kapot.

Wat doe je?

- a** Je denkt: 'ik mag niet te laat op school komen' en je fietst door.
 - b** Je stopt en probeert het meisje te helpen. Dan maar te laat op school en misschien een boze juf.
 - c** Je rent naar het dichtstbijzijnde huis, en hoopt dat iemand thuis is om te helpen.
 - d** Je hebt geen idee wat je zou doen.
- 2** Je loopt door de winkelstraat. Je hoort schreeuwen in de fotozaak en het alarm gaat af. Er rennen een jongen en een meisje met een dure camera de winkel uit. Ze hollen in jouw richting.

Wat doe je?

- a** Je probeert zo te gaan staan dat ze niet langs je komen.
 - b** Je belt het alarmnummer 112.
 - c** Je ziet opeens dat je veter los is...
 - d** Je hebt geen idee wat je zou doen.
- 3** Het is 1940, het eerste oorlogsjaar. Je zit in de klas met een joods meisje en de dochter van een NSB'er. Je kunt het met beiden goed vinden. Je moet een werkstuk maken. Het liefst doe je dat met beide meisjes. Maar de dochter van de NSB'er wil het joodse meisje er niet bij hebben.

Wat doe je?

- a** Je vindt het belangrijk goede maatjes te blijven met de dochter van de NSB'er en zegt tegen het joodse meisje dat ze een ander groepje moet zoeken.
 - b** Je besluit met het joodse meisje samen te werken.
 - c** Je denkt: 'mij te lastig hoor', en zoekt een ander groepje.
 - d** Je hebt geen idee wat je zou doen.
- 4** In 1944 is er bijna niets meer te eten in jouw woonplaats. Samen met een vriend probeer je eten bij elkaar te zoeken bij boeren. De honger is zo groot dat je besluit om alleen naar Groningen te gaan. Je vriend mag niet van zijn ouders.

Wat doe je?

- a** Je gaat toch: de honger is enorm.
- b** Je besluit om niet te gaan, want die ouders hebben eigenlijk wel gelijk.
- c** Je probeert een andere vriend over te halen om ook mee te gaan.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 5** Het is avond en donker buiten. Niemand mag meer op straat zijn. De bel gaat. Je weet dat dit alleen maar gevaar kan betekenen. Iemand die zich moet verstoppen voor de Duitsers, bijvoorbeeld.

Wat doe je?

- a** Je doet open, zonder erbij na te denken. Als iemand hulp nodig heeft, is hij welkom.
- b** Je denkt aan de gevaren voor jezelf en je familie, en laat de deur dicht.
- c** Je doet de deur op een kiertje open en fluistert: 'Ga maar naar de overburen'.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 6** De Duitsers hebben mensen nodig om in hun fabrieken te werken. Ook jij krijgt een oproep: je moet je morgen melden.

Wat doe je?

- a** Je vraagt je baas een brief te schrijven dat je onmisbaar bent. Dat is niet zo, maar dan hoef je nu nog niet mee.
- b** Je meldt je op tijd bij de Duitsers.
- c** Je duikt onder bij vrienden die ergens anders wonen. Maar je weet dat dit gevaarlijk kan zijn voor je ouders, broer, zus: misschien worden zij gestraft.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 7** Je loopt op straat en er klinkt afweergeschut. Iedereen duikt een schuilkelder in. Volwassenen duwen je weg om zelf de kelder in te komen.

Wat doe je?

- a** Je holt naar een andere schuilkelder.
- b** Je vecht jezelf naar binnen: jij wilt ook veilig zitten!
- c** Je probeert op straat ergens te schuilen en hoopt er het beste van.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

- 8** School is er niet meer en je hebt ontzettende honger. Samen met vrienden probeer je eten te vinden bij boeren. Dan besluiten je vrienden om een broodkar van een bakker om te duwen om zo broden te pikken.

Wat doe je?

- a** Je wilt niet meedoen: stelen kan echt niet!
- b** Je besluit om langs nog meer boeren te gaan.
- c** Je wilt niet stelen, maar de honger is te groot.
- d** Je hebt geen idee wat je zou doen.

Kijk op het antwoordblad: wat voor type ben jij?

Kijk bij iedere vraag welk antwoord (a, b, c, d) je hebt gegeven.

Vul hieronder per vraag je punten in. Voor een d-antwoord krijg je geen punten.

1	a – 1 punten;	b – 8 punten;	c – 4 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
2	a – 8 punten;	b – 4 punten;	c – 1 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
3	a – 1 punten;	b – 7 punten;	c – 3 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
4	a – 8 punten;	b – 2 punten;	c – 3 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
5	a – 8 punten;	b – 1 punten;	c – 3 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
6	a – 2 punten;	b – 4 punten;	c – 4 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
7	a – 4 punten;	b – 8 punten;	c – 2 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)
8	a – 1 punten;	b – 2 punten;	c – 8 punten;	d – 0 punten, dus ik heb punt(en)

Tel al je punten bij elkaar op: punten

Tel nu het aantal keer dat je antwoord d hebt gegeven: keer

Wat zegt het antwoord over jou?

Heb je meer dan vier keer een d ingevuld?

Vond je het zo moeilijk? Of had je geen zin om na te denken? Toch maar eens doen – keuzes maken is heel belangrijk! Als je nooit durft te kiezen, kiest een ander voor jou.

Heb je 16 punten of minder?

Je hebt wel wat weinig punten. Je bent erg voorzichtig. Daarmee had je een grote kans de oorlog te overleven. Maar als iedereen zo was geweest als jij, had de oorlog misschien wel langer geduurd.

Heb je 17 – 30 punten?

Je bent voorzichtig en kiest meer voor veiligheid dan avontuur. Je vindt je eigen familie erg belangrijk. Je denkt goed na voor je een keuze maakt en weegt de risico's tegen elkaar af. Maar soms durf je wel dapper te zijn.

Heb je tussen 31 en 42 punten?

Je bent dapper, maar denkt ook goed na over de risico's die je loopt. Jij wil graag mensen helpen, maar houdt je ogen open voor het gevaar. Daarom doe je ook wel eens niets. Mensen zoals jij waren heel belangrijk voor het verzet.

Heb je meer dan 42 punten?

Ben je echt zo moedig? Of ben je vooral onvoorzichtig? Je moet ook wel aan je eigen veiligheid denken! Je had je in de oorlog vast ingezet voor iedereen die vervolgd werd. Maar of jij het zelf overleefd zou hebben, is maar de vraag.

Deze dilemmatest is ontwikkeld door

literatuur over de Tweede Wereldoorlog

Tip: leg op een aandachtstafel in de klas deze boeken ter inzage en kies een boek als voorleesboek.

Achtergrondliteratuur (zie: <http://www.entoen.nu/>)

- De Duitse inval in Nederland en het bombardement op Rotterdam
- Verhalen uit het verzet: de overval in Leeuwarden, Putten, Hannie Schaft, Engelandvaarders
- De NSB
- De Hongerwinter
- De Slag om Arnhem, D-day en de bevrijding in mei 1945

Leesboeken over Tweede Wereldoorlog:

- Eric Heuvel, De ontdekking (Amsterdam 2003); dit stripboek behandelt op een inzichtelijke manier de dilemma's van de Nederlandse bevolking in oorlogstijd
- Zwarte confetti, foto's, verhalen, gedichten en tekeningen over de oorlog (10+)
- Paul Biegel, De karabijn (8+)
- André Boesberg, Zwarte stad (Rusland, 1942) (12+)
- Herman van Campenhout, Pikadon (Hiroshima) (12+)
- Mirjam Elias, Het verlaten hotel
- Reg Grant, De Tweede Wereldoorlog in Europa (12+ info)
- Dennis Hamley, De Tweede Wereldoorlog (12+ info)
- Evert Hartman, Oorlog zonder vrienden (12+)
- Els Pelgrom, Kinderen van het Achtste Woud (12+)
- Aline Sax, Mist over het strand (12+)
- Jan Terlouw, Oorlogswinter (12+)
- Sandi Toksvig, Hitlers kanarie (Denemarken) (9+)
- Anke de Vries, Belledonne kamer 16 (Frankrijk) (12+)
- Anna en Wout Woltz, Post uit de oorlog (Amsterdam)(12+)
- Oorlog 40- 45.nl. (13+)

Achtergrond informatie Landgoed Avegoor

Landgoed Avegoor heeft een lange geschiedenis. Het landgoed bestaat al sinds 1356. Het is lang in het bezit van adellijke families geweest, de Oranjes hebben het nog gebruikt als jachtgebied. Maar voor de Tweede Wereldoorlog was Avegoor een vakantieoord van de Nederlandsche Bond van Personeel in Overheidsdienst.

Tijdens de oorlog nam de Duitse bezetter het landgoed met het statige pand meteen in beslag. Ellecommers die in de oorlog nog kind waren vertellen over hun ervaringen tijdens de oorlog. "Toen ons land nog maar kort bezet was, lieten de Duitsers al een oog vallen op Avegoor. Eind 1940, begin 1941 werd het in beslag genomen. Wat zich daar afspeelde wisten wij niet, want er werd een groot hek omheen gezet."

De Duitsers richtten hier een opleidingskamp op voor de Waffen SS. Dat was een speciale legereenheid die vaak op de gevaarlijkste plaatsen moest vechten. Duitse en Nederlandse jongens leerden op Avegoor hoe de Duitse leider, Adolf Hitler, over de dingen dacht. Ze moesten het met hem eens zijn, ze kregen schietles en deden veel aan sport. Alles om in een korte tijd een goede SS-soldaat te worden. Hoge officieren woonden in het dorp, waar ze huizen in beslag hadden genomen. Ze woonden gewoon tussen de Ellecommers in. Ellecommers die kind waren tijdens de oorlog vertellen hoe dat voor hun was: "Al in het begin van de oorlog kregen de bewoners aan de Laan van Avegoor die geen kinderen hadden, opdracht hun huis te verlaten. Ze moesten maar zien waar ze bleven." "In het begin mochten we ons niet met die mensen bemoeien." Maar de kinderen zochten elkaar toch wel op. "Al gauw speelden die kinderen met ons mee en het duurde niet lang of ze spraken netjes Nederlands tegen ons."

De SS-studenten woonden in barakken. De kinderen in het dorp zagen de soldaten oefenen op straat. "Ze hadden zwarte halve leren laarzen aan met ijzerbeslag onder de zolen. Dat ketste op de kinderkopjes van de weg." "Als ze marcheerden liepen ze met zijn vieren naast elkaar en vlak achter elkaar. De rechtervoet van de één werd naast de linkervoet van zijn voorganger gezet. Je zag dan zo'n groen stampend blok over de weg lopen. Zag er best rot uit."

In het dorp zelf merkten de kinderen weinig van datgene wat er op Avegoor gebeurde. "Als je naar school ging zag je natuurlijk vaak dat gedoe rond Avegoor. Je zag wel officieren met hoge petten en allemaal zilveren dingen aan hun uniform door het dorp lopen. Maar soldaten eigenlijk weinig. Die zwartjassen, die laffe Landwachters en al dat andere vreemde spul, dat was veel beroerder."

In 1942 wilden de Duitsers op het landgoed een gymzaal bouwen en sportvelden aanleggen. Hiervoor lieten ze gevangen genomen joodse mannen komen. De 139 joodse dwangarbeiders uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag waren met de trein naar Dieren gebracht. Ze wisten niet wat hen te wachten stond. Op het station werden ze opgewacht door SS'ers met een geweer om de schouder. Ze werden hardhandig een bus ingeduwd. Daar werden ze naar een vervallen leegstaand pand in Ellecom gebracht, Huize Irene. Eén van die joodse mannen was Max Deen. Hij vertelde in 2004 - toen hij 84 jaar was - aan een journalist van De Gelderlander hoe dat ging. "Alles uitpakken en sorteren, de persoonsbewijzen inleveren. Kaalgeschoren werden we, de trap op geknuppeld. Een dag daarvoor zat ik nog in de nestwarmte van mijn ouderlijk huis."

Een Ellecommer herinnert zich hoe de joodse mannen ineens in het dorp opdoken: "Plotseling waren ze er, een grote groep kaalgeschoren mannen op klompen met gekke lange jassen aan en een davidsster op de borst. Een stel schreeuwende soldaten er omheen. Ze sjokten de hoofdingang van Avegoor binnen en werden naar het plantsoen gebracht. Daar moest ze ijzeren kiepkarren met zand vullen die dan over het smalspoor door een paard naar boven werden getrokken. Daar werd het paard er afgehaakt, iemand ging achter op zo'n kar staan en dan ging het naar beneden. Met een stuk hout tussen het frame en een wiel kon er geremd worden. De lege karren werden dan weer door paarden naar boven gebracht. Zo werd het glooiende plantsoen in een strak waterpas liggend grasveld veranderd. De grote massa zand werd zo verplaatst naar achter in de Els. Het werd de ondergrond voor de te bouwen turnhal. In nauwelijks drie maanden tijd was al het grondwerk voltooid."

De joodse dwangarbeiders moesten keihard werken, kregen nauwelijks te eten en werden voortdurend getreiterd door de SS-studenten. Als ze niet snel genoeg waren, kregen ze slaag. Hun bewakers scholden ze de hele tijd uit en waren gemeen. Max Deen vertelde erover: "Palestina noemde de SS die zolder." Diezelfde SS liet ze graag heen en weer rennen. "Zolder op, zolder af, bed in, bed uit. Sport maken, noemden ze dat." De SS'ers pesten de joodse mannen door het zware werk dat ze hadden gedaan weer ongedaan te maken. Ze keken toe hoe de dorstige en hongerige mannen werkten terwijl ze zelf gebakjes aten en bier dronken. Al snel waren de joodse arbeiders uitgeput en uitgemergeld. Max Deen: "Na zes weken viel de eerste dode, waren er 36 mannen doodziek."

Iedere dag moesten de joodse mannen lopen van hun slaapplek naar het landgoed. De Duitsers wilden niet dat de mensen in het dorp zagen hoe slecht ze met deze

mannen omgingen. De Ellecommers moesten de gordijnen dicht doen als de afgepeigerde mannen voorbijkwamen. Maar toch vingen de Ellecommers wel eens een glimp op. "Tussen lege kisten door die bij Brinkhorst de groenteboer voor de deur stonden, zag ik ze voorbij sjokken. Ouwe gebogen mannen. Het was een naar gezicht. Maar veel erger waren die bewakers. Zij schreeuwden. Ik kon ze niet verstaan. Maar ze schreeuwden. Ze schreeuwden tegen die mensen. Die bewakers hadden bolle koppen met een helm er omheen. En een geweer met een bajonet. En ze schreeuwden maar. En die mensen sjokten maar door. Op klompen. Gebogen. Met hun armen bungelend langs hun grijze jas." "De weg werd afgezet en de mensen naar binnen gejaagd als de dwangarbeiders 's morgen en 's avonds over de straat moesten. Wie niet goed mee kon werd met knuppelslagen tot spoed gemaand. Een meisje op school, ik geloof Lies Hofman, kwam volledig overstuurd op school toen ze gezien had hoe één van die mensen werd neergeknuppeld."

Dat mensen zo wreed konden zijn was voor de Ellecomse kinderen niet te behappen. "Met de komst van de joden vielen wij met een geweldige klap in een wereld die ons totaal onbekend was. Thuis moesten de gordijnen dicht en in stomme verbazing stond ik daar tussendoor te gluren naar wat zich buiten afspeelde." "Het bestaan van concentratiekampen, van martelingen, van Jodenvervolging, laat staan van gaskamers en massa-executies was ons volkomen onbekend. Ook onze ouders hadden daar geen flauw idee van. Anders hadden we er in een onbewaakt ogenblik wel eens over horen praten." "Het kan niet waar zijn dat die bewakers ooit een moeder gehad hebben, zei mijn oma. Daar heb ik toen als kind vaak over nagedacht. Zouden ze in Duitsland iets hebben waar zulke wezens uit tevoorschijn kwamen? Een enge grot of een griezelig beest of zoiets."

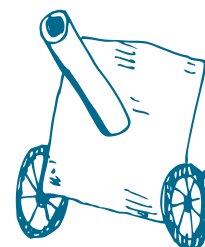
Drie joodse mannen zijn in Ellecom overleden, vermoedelijk door uitputting, mishandeling en uithongering. Jacob de Lion, Alfred Tuvij en Meier Groot zijn door de Duitsers – uit het zicht voor de dorpsbewoners- begraven op de Bijzondere Begraafplaats Ellecom. Het hoofd van de school aan de Zutphensestraat hield bij één van de begrafenissen de leerlingen binnen, maar liet hen op tafels staan, zodat ze de stoet langs konden zien komen. De Duitsers ontdekten dat. “Niet lang daarna kwam een stel Duitse soldaten de schoolgang binnenstampen en de meester werd meegenomen. De volgende dag stond hij weer voor de klas. Ik heb er nooit een woord van hem over gehoord.”

Na elf weken zat het werk van de joodse dwangarbeiders erop. Max Deen: “Met een gemiddeld gewicht van 35 kilo werden we na elf weken op transport naar Westerbork gesteld.” Daarna werden de mannen naar een vernietigingskamp in Duitsland gebracht waar de meeste mannen alsnog zijn vermoord. In totaal hebben slechts 33 van 139 mannen de oorlog overleefd.

Na de oorlog kwamen de joodse mannen die de oorlog hadden overleefd regelmatig terug naar het dorp om hun vrienden te herdenken. In 1948 legden de Ellecommers samen met een aantal overlevenden een herdenkingssteen over de graven van de drie overleden mannen. In 1989 maakte de Ellecomse beeldhouwer Harry de Leeuw het Joods Monument Ellecom. Dit staat bij Huize Irene.

Max Deen kwam in 2004 terug op de zolder van Huize Irene waar hij en zijn 138 kameraden in de oorlog overnachten. “Verdriet voel ik hier. Maar ik ben ook blij, omdat jullie me omgeven met liefde.”

Werkblad 1

Ellecommers die in de oorlog nog kind waren, vertellen over hun ervaringen tijdens de oorlog.

“Toen ons land nog maar kort bezet was, lieten de Duitsers al een oog vallen op Avegoor.

Eind 1940, begin 1941 werd het in beslag genomen. Wat zich daar afspeelde wisten wij niet, want er werd een groot hek omheen gezet.”

Herkomst foto's: NIOD

De Duitsers richtten hier een SS-opleidingskamp op. De SS was een speciale eenheid in het Duitse leger. Op deze foto's zie je wat de Duitse en Nederlandse jongens op Avegoor leerden om een goede soldaat voor de Duitsers te worden.

Vraag 1. Waar krijgen deze jongen les in?

De Ellecommers probeerden in de oorlog zo gewoon mogelijk door te leven. Toch veranderde er veel voor hen. Het hele gebied rondom Avegoor werd afgesloten voor de dorpelingen. En ineens woonden er veel Duitsers in Ellecom. De jonge soldaten woonden in barakken bij Avegoor en bij mensen thuis. De hoge officieren woonden ook in het dorp. Ze woonden gewoon tussen de Ellecommers in.

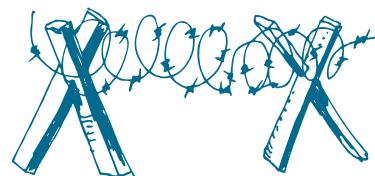
Dit vertellen de kinderen van toen erover:

“Al in het begin van de oorlog kregen de bewoners aan de Laan van Avegoor die geen kinderen hadden, opdracht hun huis te verlaten. Ze moesten maar zien waar ze bleven.”

"In het begin mochten we ons niet met die mensen bemoeien. Maar al gauw speelden die kinderen met ons mee en het duurde niet lang of ze spraken netjes Nederlands tegen ons."

Vraag 2. Wat vind je ervan dat de Duitse en Nederlandse kinderen met elkaar speelden?

Onder Duits gezag

De Duitsers namen het gezag over in Nederland. Ineens moesten de mensen de Duitsers gehoorzamen. De Nederlandse politie moest voor de Duitsers werken en er kwamen Duitse politiemannen bij.

"Er fietsten nu soms ook van die lui in zwarte pakken met rode biezen door het dorp. Landwachters. Zwartjassen werden ze genoemd."

Hieronder lees je wat er voor de Ellecomse kinderen veranderde door de komst van de Duitse bezettingsmacht:

"In het begin van de veertiger jaren werden de kinderen nog vooroorlogs opgevoed. Dat was luisteren naar wat er tegen je gezegd werd en uitvoeren wat je werd opgedragen. Onmiddellijk en zonder commentaar, want een schop onder je gat of een draai om je oren had je zomaar te pakken. Wie niet horen wilde moest voelen. Het Gezag werd met een hoofdletter geschreven. Zeker het Gezag van de Overheid, belichaamd door de Politieagent waarvoor je bij voorbaat diep ontzag had."

"Kijk, die Duitse soldaten in het dorp, die van Avegoor en zo, dat deed je niks. Dat hoorde zo. Maar die zwartjassen en alles wat daar op leek, dat was ander volk. Daar praatten ze thuis geheimzinnig over en als ze je zagen hielden ze plotseling hun mond."

"Je begon wat anders aan te kijken tegen de wereld om je heen. Er groeide een soort automatisch systeem in je van wat je zeggen en zwijgen moest. Van wat je wel en niet gezien had. Waarheid en onwaarheid gingen een beetje door elkaar lopen."

"Wegnemen of toe-eigenen of jatten, we deden het bijna dagelijks. Bij Veenstra de kruidenier op de hoek Kastanjelaan/Binnenweg stond een Duitse tankauto. Achter die auto

stond een groot vat met petroleum. Een soldaat erbij op wacht. Als die zich omdraaide vulden we bliksemsnel een busje en liepen naar huis. Even later kwamen we weer terug. En we waren daar bepaald niet alleen.”

Vraag 3. Praat met elkaar over de verschillen tussen toen en nu. Vind je het belangrijk om goed naar het gezag te luisteren? Wanneer luister je wel en wanneer niet? Je hoeft het antwoord niet op te schrijven.

Verzet tegen het Duitse gezag

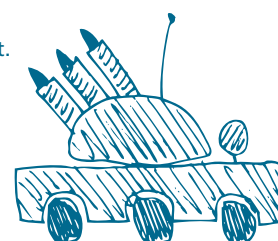
De Duitsers woonden in het dorp tussen en soms zelfs bij de dorpingen in huis. Dit maakte het lastig om ongezien verzet te plegen. Toch waren er mensen die dat deden op hun eigen manier. Hier lees je wat de kinderen van toen zich nog herinneren:

“Op een wandmeubel bij ons in de kamer stond een foto met op de achterkant een zwart-wit foto van het koninklijk gezin in Canada. Hoe we daar aangekomen zijn weet ik niet, maar ze waren uitgestrooid door geallieerde vliegtuigen. Net als allerlei andere pamfletten en krantjes. Het in je bezit hebben ervan was strafbaar en die landwachters stonden soms zo maar in de kamer. Vandaar de achterkant.”

“Bij ons thuis luisteren we naar Radio Oranje, ook toen het niet meer mocht. De radio zat achter een luik in de muur achter een schilderij. Achter dat luik zat een hele kamer, daar zaten ook mijn vijf broers en mijn vader als de Duitsers jongens zochten om in Duitsland te werken.”

“Dagelijks ging de jongen achter Avegoor, tegen de Els aan, gras snijden voor de konijnen. Hij had een mand bij zich met daarin een vest en een oud aardappelmesje. Onder dat vest, onzichtbaar, lagen een paar grote pakken boterhammen. Die legde hij in een oude verroeste emmer neer onder de hoge bramenstruik. Op Avegoor werkte een vaste groep gevangenen die onder bewaking iedere dag met de bus uit Arnhem kwamen. Ze vormden de tuinploeg. Daarom was dat brood de volgende dag altijd weg.”

“Mijn vader was bij de politie. Dat was heel moeilijk voor hem. Als hij bleef kon hij bepaalde opdrachten zo ‘verantwoord mogelijk’ uitvoeren. Als hij onderdook gebeurde dat zeker niet. Vaak werd hij uitgescholden door de Duitsers. Van anderen heb ik later gehoord dat hij een betrouwbare post voor de ondergrondse was.”

Vraag 4.

In de voorgaande citaten heb je kunnen lezen hoe mensen ervoor kozen zich tegen het Duitse gezag te verzetten. Hoe gevaarlijk denk je dat die keuzes waren? Geef gevaren van de keuze met een kleurcode aan

Groen – ongevaarlijk

Oranje – gevaarlijk

Rood – levensgevaarlijk

Joodse dwangarbeiders in Ellecom

In 1942 wilden de Duitsers op het landgoed een gymzaal bouwen en sportvelden aanleggen. Dit moesten gevangengenomen joodse mannen doen. Ze brachten 139 joodse dwangarbeiders uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag naar het vervallen Huize Irene. De joodse mannen moesten keihard werken, kregen nauwelijks te eten en werden voortdurend getreiterd door de Duitsers.

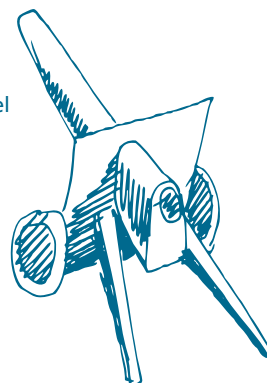
De Duitsers wilden niet dat iemand die mannen zag. Toch vingen de Ellecommers wel eens een glimp op.

“Met de komst van de joden vielen wij met een geweldige klap in een wereld die ons totaal onbekend was. Thuis moesten de gordijnen dicht en in stomme verbazing stond ik daar tussendoor te gluren naar wat zich buiten afspeelde.”

“De weg werd afgezet en de mensen naar binnen gejaagd als de dwangarbeiders ‘s morgen en ‘s avonds over de straat moesten. Wie niet goed mee kon werd met knuppelslagen tot spoed gemaand.”

“Op een keer was er hevige consternatie op school. Meester Kool was opgepakt en naar Avegoor gebracht. Pas uren later kwam hij terug. Met een heel bleek gezicht. Hij zei alleen maar dat we niet op straat mochten zijn als de gevangenen voorbij kwamen. Deden we dat toch dan werd hij daarvoor verantwoordelijk gesteld.”

“We mochten niet met de joden praten, zelfs niet naar ze kijken. De joden hebben het heel slecht gehad. We mochten ze niet eens een boterham geven.”

Vraag 5. De Duitsers wilde niet dat de dorpingen de mannen zagen. Waarom zou dat zijn?

Vraag 6. Stel je voor dat je zag hoe de bewakers met die mensen omgingen. Hoe zou je je daarbij voelen? Wat zou je dan willen doen?

In dit gebouw was tijdens de oorlog de christelijke school gevestigd. Het gebouw staat aan de Zutphensestraatweg naast de Bijzondere Begraafplaats.

Drie joodse mannen stierven vanwege het zware werk en de mishandeling. De Ellecommers mochten niet zien hoe de mannen begraven werden op de Bijzondere Begraafplaats. De begrafenisstoet liep ook langs de oude christelijke school. Het hoofd van de school liet de kinderen op de tafels staan zodat ze konden zien wat er gebeurde.

“Meester Kool werd opgehaald uit school. Eén van de joodse dwangarbeiders was overleden. En toen hij naar het kerkhof werd gebracht over het pad langs Klein Avegoor, toen stonden wij allemaal voor het raam van de school te kijken. Niet lang daarna kwam een stel Duitse soldaten de schoolgang binnenstampen en werd de meester meegenomen. De volgende dag stond hij weer voor de klas. Ik heb er nooit een woord van hem over gehoord.”

Vraag 7. Wat vind je ervan dat de meester ervoor koos om de kinderen toch te laten kijken?

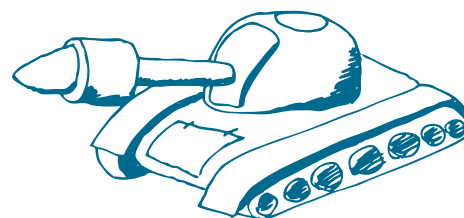
Vraag 8. Waarom zou hij dat gedaan hebben?

Vraag 9. Waarom denk je dat de Duitse soldaten de meester meenamen?

“Het bestaan van concentratiekampen, van martelingen, van Jodenvervolging, laat staan van gaskamers en massa-executies was ons volkomen onbekend. Ook onze ouders hadden daar geen flauw idee van. Anders hadden we er in een onbewaakt ogenblik wel eens over horen praten.”

Na elf weken zat het werk van de joodse dwangarbeiders erop. De mannen werden naar een vernietigingskamp in Duitsland gebracht waar de meeste mannen alsnog zijn vermoord. In totaal hebben slechts 33 van 139 mannen de oorlog overleefd.

Herdenken

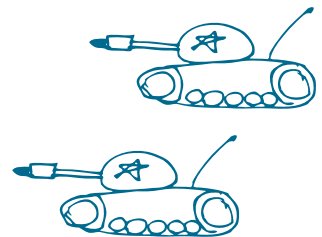
De herdenkingsteen op het graf van de drie overleden mannen.

Na de oorlog kwamen de joodse mannen die de oorlog hadden overleefd regelmatig terug naar het dorp om hun vrienden te herdenken. In 1948 legden de Ellecommers samen met een aantal overlevenden een herdenkingssteen over de graven van de drie overleden mannen.

In 1989 maakte de Ellecomse beeldhouwer Harry de Leeuw het Joods Monument Ellecom. Dit staat bij Huize Irene.

Op deze foto zie je dat mensen ook nu nog steeds kransen neerleggen bij het Joods Monument Ellecom.

Vraag 10. Waarom zouden mensen na zoveel jaar nog steeds kransen neerleggen bij het monument?

Eén overlevende kwam in 2004 voor het eerst terug op de zolder van Huize Irene waar hij en zijn 138 kameraden in de oorlog overnachten.

“Verdriet voel ik hier. Maar ik ben ook blij, omdat jullie me omgeven met liefde.”

Vraag 11. Wat zou hij hiermee bedoeld hebben?

Werkblad 2. Wandelroute

Ga naar de parkeerplaats op Zutphensestraatweg 47/49. Kijk naar het huis dat naast deze parkeerplaats staat.

Jullie wandeling begint bij 'Huize Irene'. In de oorlog was deze villa vervallen. De ramen waren dichtgemaakt. Boven op zolder zaten de 139 joodse mannen gevangen die voor de Duitsers op landgoed Avegoor moesten werken. Bij aankomst waren al hun spullen afgepakt en werden ze kaalgeschoren. Ze kregen allemaal een dunne deken. Op de kale vloer was wat stro gegooid. Hier moesten ze met zijn allen slapen. Een verdieping lager zaten de bewakers.

Vraag 1. Beschrijf hoe de villa er nu uit ziet.

Loop nu over de ventweg naar de inham die naast de villa staat.

LET OP! OP DEZE WEG KOMEN OOK FIETSERS EN AUTO'S!

Ga zoveel mogelijk in de inham staan.

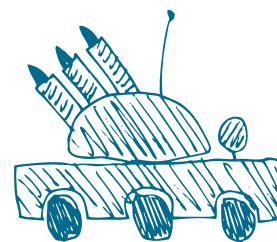
Dit is het Joods Monument Ellecom. Dit monument is opgericht om de joodse mannen die in de villa gevangen zaten te herdenken. Het is een bronzen tafel met stenen erop. De stenen verwijzen naar een joods gebruik. Wanneer mensen een joods graf bezoeken, leggen ze daar een steen neer uit hun eigen tuin. Stenen blijven eeuwig bestaan en door stenen op het graf te leggen laat je zien dat je een eeuwig respect hebt voor de gestorven persoon. Deze kans hadden de joodse dwangarbeiders toen niet. Symbolisch zijn die stenen er later alsnog neergelegd.

Vraag 2. Er liggen een hoop stenen op de tafel. In het midden staan de namen van de drie joodse mannen die zijn overleden. Hoeveel stenen liggen hier?

Loop nu over de ventweg richting Landgoed Avegoor. Na ongeveer 10 minuten ben je aan het eind van de ventweg. Hier loop je nog 30 meter door over een fietspad. Loop achter elkaar! Aan de rechterkant zie je een pad richting de spoorlijn. Loop hier in. Sta in het midden stil.

Het witte gebouw aan de linkerkant van het pad was in de oorlog een school. De Duitsers wilden niet dat de Ellecommers keken als de joodse mannen voorbijkwamen en eisten van de dorpingen om dan de gordijnen te sluiten. Bij de begrafenis van één van de joodse mannen deed het hoofd van deze school het anders. Hij liet de kinderen op de tafels staan en kijken.

Je loopt het pad verder af.

LET OP! JE NADERT HIER EEN ONBEWAAKTE SPOOROVERGANG. KIK GOED UIT VOOR JE OVERSTEEKT!

Aan de overkant van de overgang is de Bijzondere Begraafplaats. Aan de achterkant van de begraafplaats is een laag hek waar je doorheen kan. Rechts achterin staat het graf van de drie joodse mannen. Je herkent het graf onder andere aan de davidster.

De joodse gevangenen kregen weinig te eten en werden slecht behandeld. Ze moesten heel hard werken en kregen geen tijd om uit te rusten. Hierdoor stierven drie mannen. Ze liggen hier begraven. De namen zie je staan op de grafsteen. Na de oorlog hebben de Ellecommers samen met een paar joodse overlevenden deze herdenkingsteen geplaatst op het graf.

Vraag 3. Boven op het graf liggen steentjes. Waarom liggen die daar?

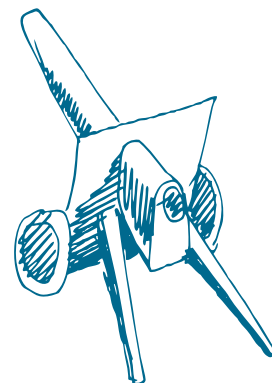

Vraag 4. Op de grote steen is een davidster aangebracht. Teken deze hieronder na:

Loop rustig door het middenpad naar de hoofdingang van de begraafplaats. Ga linksaf richting het spoor.

LET OP! DE SPOORWEGOVERGANG IS ONBEWAAKT. KIJK GOED UIT VOOR JE OVERSTEEKT.

Aan het eind van de straat steek je de drukke Zutphensestraatweg over. Je loopt rechtdoor de Eikenstraat in. Ga na 50 meter links de Eikenstraat in. Aan de rechterkant zie je sportvelden liggen. Stop hier.

Aan de ene kant van de weg zie je de achterkant van Avegoor en aan de andere kant voetbalvelden. Voor de oorlog was dit een groot glooiend grasveld. Om er sportvelden van te maken moest de grond vlak gemaakt worden. Naast de sportvelden zie je een turnhal. Deze hebben de Duitsers laten bouwen. Hiervoor moest de grond vlak en bouwrijp gemaakt worden. De joodse gevangenen hebben deze zware klus in elf weken gedaan.

Heb je zelf hier wel eens gesport?

Je loopt weer terug naar de Zutphensestraatweg en gaat rechtsaf. Je stopt bij de ingang van landgoed Avegoor. Hier staat de luisterkei met het verhaal van Avegoor. Loop naar het grasveld voor het gebouw. Houd genoeg afstand om de mensen die hier werken en verblijven niet te storen.

Voor de oorlog was dit een vakantieoord. Maar in de oorlog werd het door de Duitsers als SS-opleidingskamp gebruikt. Hier leerden Nederlandse jongens hoe ze een goede soldaat voor de Duitsers moesten worden.

Vraag 5. Waar wordt het gebouw nu voor gebruikt?

Dit is het einde van de route. Loop weer terug naar school.

Antwoorden bij de bijlagen

- Vraag 1.** Waar krijgen deze jongens les in?
Schietles, sportles, goed luisteren en marcheren.
- Vraag 2.** Wat vind je ervan dat de Duitse en Nederlandse kinderen met elkaar speelden?
Eigen mening. Kinderen zijn kinderen en die spelen met elkaar ongeacht afkomst. De kinderen kunnen er weinig aan doen wat hun ouders doen.
- Vraag 3.** Praat met elkaar over de verschillen tussen toen en nu. Vind je het belangrijk om goed naar het gezag te luisteren? Wanneer luister je wel en wanneer niet? Je hoeft het antwoord niet op te schrijven.
Eigen mening.
- Vraag 4.** In de voorgaande citaten heb je kunnen lezen hoe mensen ervoor kozen zich tegen het Duitse gezag te verzetten. Hoe gevaarlijk denk je dat die keuzes waren? Geef gevaren van de keuze met een kleurcode aan:
Naar eigen inzicht.
- Vraag 5.** De Duitsers wilde niet dat de dorpelingen de mannen zagen. Waarom zou dat zijn?
– Het zien van de mannen die zo slecht behandeld werden, zou tot actief verzet van de dorpelingen kunnen leiden. De Duitsers wilden geen onrust in het dorp.
– Als je onrecht ziet gebeuren wil je in actie komen. Als je niet precies weet wat er gebeurt, doe je sneller niets.
- Vraag 6.** Stel je voor dat je zag hoe de bewakers met die mensen omgingen. Hoe zou je je daarbij voelen? Wat zou je dan willen doen?
Eigen mening. Het is vast erg naar om te zien dat er zoveel onrecht is en je weinig of geen mogelijkheden hebt die mensen te helpen. Waarschijnlijk doe je dan wat je kan doen. En waarschijnlijk is het dan fijn om in ieder geval na de oorlog aan de joodse mensen respect te tonen door te herdenken.

Vraag 7. Wat vind je ervan dat de meester ervoor koos om de kinderen toch te laten kijken?

Eigen mening. Het was best gevaarlijk wat de meester deed. Hij werd er zelfs voor gestraft. Maar door de kinderen te laten zien wat er gebeurde, bleef het niet ongezien.

Vraag 8. Waarom zou het dat gedaan hebben?

*De kinderen werden ooggetuige van iets wat ze niet mochten zien.
Waarschijnlijk vond de meester het belangrijk dat het wel gezien werd. Misschien omdat hij het niet goed vond om onwetend te blijven en omdat hij aan de Duitsers wilde laten zien dat deze daden niet ongezien gebeuren konden.*

Vraag 9. Waarom denk je dat de Duitse soldaten de meester meenamen?

Om hem te straffen of bang te maken.

Vraag 10. Waarom zouden mensen na zoveel jaar nog steeds kransen neerleggen bij het monument?

Wat vind je daarvan?

Waarschijnlijk doen mensen dat omdat:

- ze niet willen vergeten wat er is gebeurd;
- ze niet de mensen willen vergeten die dit hebben meegemaakt;
- ze respect willen tonen voor wat deze mensen hebben moeten doorstaan.

Vraag 11. Wat zou hij hiermee bedoeld hebben?

Waarschijnlijk bedoelt hij daarmee dat hij merkt dat er meegeleefd wordt en herdacht wordt, dat het verschrikkelijke wat hij daar heeft meegemaakt in de oorlog niet ongezien is gebeven.

Werkblad 2:

Vraag 1. Beschrijf hoe de villa er nu uit ziet.

Opgeknapt en mooi geschilderd. Er zitten nu kantoren in.

Vraag 2. Er liggen een hoop stenen op de tafel. In het midden staan de namen van de drie joodse mannen die zijn overleden. Hoeveel stenen liggen hier?

139 – 3 = 136

Vraag 3. Boven op het graf liggen steentjes. Waarom liggen die daar?

Het is een joods gebruik om bij het bezoek aan een graf een steen achter te laten.

De nabestaanden leveren door een steen te leggen een blijvende bijdrage aan de grafsteen. Ze laten zien dat ze op bezoek zijn geweest, dat ze de gestorvene eren en niet zijn vergeten. Daarnaast staat de onvergankelijkheid van de stenen voor eeuwige liefde en geloof, altijd durend respect, een herinnering aan en verbondenheid met de dode.

Vraag 4. Op de grote steen is een davidster aangebracht. Teken deze hieronder na:

-

Vraag 5. Waar wordt het gebouw nu voor gebruikt?

Nu is het weer een vakantieplek, een hotel.

Monumenten in Ellecom

Om de joodse mannen te herdenken die in Ellecom onder erbarmelijk omstandigheden gevangen zaten en moesten werken zijn een aantal monumenten opgericht.

Grafmonument

Het grafmonument op de Bijzondere Begraafplaats te Ellecom is een gedenksteen van natuursteen, geplaatst op het graf van drie joodse oorlogsslachtoffers die tijdens de werkzaamheden in Ellecom zijn gestorven. Op de steen is een davidster aangebracht. Deze steen is in 1948 door overlevenden van het werkkamp op het graf neergelegd.

De tekst op de gedenksteen is zowel in het Nederlands als Hebreeuws aangebracht:

'KEER MIJN ZIEL TOT UW RUST,
WANT GOD HEEFT HET ZOO BESCHIKT.
ALFRED TUVIJ
JACOB DE LION
MEIER DE GROOT.'

Joods Monument Ellecom

Bij Villa Irene, het huis waar de joodse dwangarbeiders waren ondergebracht staat het 'Joods monument'. Dit monument is gemaakt door de Ellecomse kunstenaar Harry de Leeuw en is onthuld op 6 september 1995. Het is een in brons gegoten tafeltje waarop 136 kiezelstenen liggen. Dit getal is afgeleid van de oorspronkelijke 139 dwangarbeiders - de 3 overledenen = 136.

De stenen verwijzen naar een joods gebruik. Wanneer men een graf bezoekt, laat men een steen uit eigen tuin achter. De gedachte erachter is dat de nabestaanden door een steen te leggen een blijvende bijdrage leveren aan de grafsteen. Ze laten zien dat ze op bezoek zijn geweest, dat ze de gestorvene eren en niet zijn vergeten.

Het gebruik om stenen op graven te leggen, gaat vermoedelijk terug tot de tijd dat de joden nog een woestijnvolk waren. Mensen werden in die tijd daar waar ze stierven begraven. Om het graf in de woestijn te markeren en om te voorkomen dat de overledene door aasetende dieren werd opgegraven, legden ze er stenen op. Nomaden op doortocht vulden uit respect voor de dode vaak de stenen weer aan.

Door de eeuwen heen kreeg het leggen van de stenen op de graven een symbolische waarde. Stenen vergaan niet zoals bloemen, die door christenen als eerbetoon op de graven worden gelegd. Ze hebben eeuwigheidswaarde, die je terugvindt in het eeuwigdurend grafrecht van joodse graven, die volgens de geloofstraditie niet geruimd mogen worden.

Daarnaast staat de onvergankelijkheid van de stenen voor eeuwige liefde en geloof, altijd durend respect, een herinnering aan en verbondenheid met de dode.

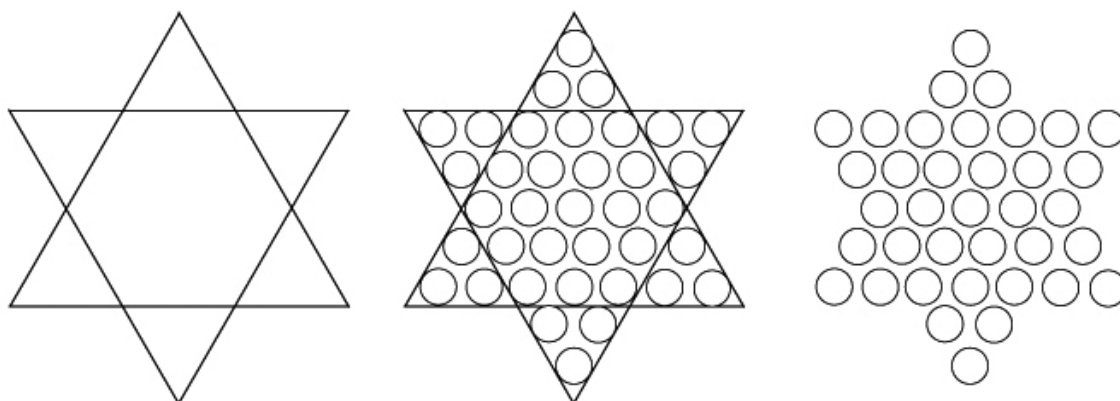
De joodse dwangarbeiders hadden in de oorlog niet de kans om de gestorvenen op die manier te eren. Symbolisch

zijn die stenen er later alsnog neergelegd. In het midden van de tafel zijn de initialen van de drie joodse mannen aangebracht die het werkkamp in Ellecom niet hebben overleefd.

Joods Monument Ellecom

Hoe maak je een stergedicht?

Een stergedicht is een gedicht in de vorm van een ster.

Het gedicht bestaat uit totaal 9 regels:

De eerste regel bestaat uit 1 lettergreep.

De tweede en achtste uit 2 lettergrepen.

De derde en zevende uit 7.

De vierde en zesde uit 6.

De vijfde uit 5.

De zevende uit 2.

En de laatste, de negende weer uit 1.

Door de regels zo te verdelen ontstaat er een stervorm.

Tip: Door de lengte van de woorden zorgvuldig te kiezen, kan het gedicht er ook mooi uitzien.

Voorbeeldgedicht:

stil
 kijk ik
 omhoog naar de blauwe lucht
 denkend aan wie jij was
 zoon broer man vader
 wetend dat jij hier was
 de wind brengt de lente mee
 ik blijf
 stil

Artikelen:

- Terugblik '40-'45, maandblad van de documentatiegroep '40-'45, 46e jaargang nr. 9
- De Gelderlander van 15-10-2004, 'Erger dan Ellecom kon de hel op aarde niet zijn', Harry van der Ploeg

Internet:

- canon van Nederland
- www.wikipedia.nl
- www.februaristaking.nl
- <http://www.geheugenvanplanzuid.nl/tijdtijn/razzia's2.htm>
- www.Ellecom.nl.nu, Ellecom 60 jaar na dato
- <http://www.4en5mei.nl/4en5mei>

Beeldmateriaal:

- Beeldbank WOII, NIOD
- Elsebeth Hoeven

Uitgave:

- Ellecommers in de oorlog, een uitgave van de Oranjevereniging uit Ellecom

Overig:

- Dilemmatest – Anno

Met dank aan:

- Wybo Boersma

Dit is een uitgave van:

Stichting Liberation Route Europe

Postbus 156

6660 AD Elst

www.liberationroute.nl

Ontwikkeling en samenstelling:

EDU-ART:

Maud Heldens

Janneke Bonekamp

Ben Bregman

Elsebeth Hoeven

Vormgeving:

Giesbers Communicatiegroep, Velp

Met medewerking van:

Gelders Overijssels Bureau voor Toerisme

Regionaal Bureau voor Toerisme Arnhem Nijmegen

Veluws Bureau voor Toerisme

Airborne Museum 'Hartenstein'

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945

EDU-ART

Zeelandsingel 40

6845 BH Arnhem

Postbus 301000

6803 AC Arnhem

www.edu-art.eu

De Liberation Route is mede mogelijk gemaakt door bijdragen van de Provincie Gelderland en gemeenten in Gelderland, Utrecht en Noord Limburg.

